

OD PRINCÍPOV K SÚVISLOSTIAM: MARX A NOZICK, RESP. RAWLS O DISTRIBUTÍVNEJ SPRAVODLIVOSTI

WEI XIAOPING, Filozofický ústav Čínskej akadémie spoločenských vied

XIAOPING, W.: From Principles to Contexts: Marx, Nozick, and Rawls on Distributive Justice

FILOZOFIA 2006, No 3, p. 247

The problem of distributive justice has been widely discussed by Western and Chinese students of Marxism. This interest results from the historical transformation of the Soviet Union and Eastern Europe at the end of the 1980s, and also from the crucial transition in China beginning in the late 1970s. Taking the basic principle of distributive justice as a reward according to the effort this paper discusses the differences between liberal thinkers (John Rawls and Robert Nozick) and Karl Marx. It deals with the concept of „private property“, or even „private ownership“. Marx sees that the principle has been betrayed under the condition of private ownership: capitalist exploits workers and he hides this with the replacement of private ownership by public ownership; at last the principle of justice is replaced by the principle called beyond justice. Nozick sees the private ownership as the natural result of the principle (he regards it as self-ownership), Rawls shares the position with Nozick, but improve it with „justice as fairness“ which combines the principle of justice with the principle called beyond justice. Both Nozick and Rawls do not suspect that the principle itself would be betrayed under the condition of private ownership.

Problém distributívnej spravodlivosti sa začal v Číne prejavovať až po zásadnom prechode od plánovanej ekonomiky s verejným vlastníctvom k trhovej ekonomike so zmiešaným vlastníctvom, čo vyústilo do zásadných distributívnych odlišností. Vo svojej prednáške sa obmedzím na tento problém, priamo zapríčinený trhom, a nebudem brať do úvahy iné ťažkosti vzťahujúce sa na proces transformácie z jednej podoby ekonomiky na druhú ani na nehoráznu korupciu a ďalšie rozmanité formy ilegálnej alebo tzv. čiernej trhovej ekonomiky. Do úvahy treba brať rozmanité situácie, ktoré sa vyskytli pred a po ekonomickom prechode. Zameriam sa preto na porovnanie rozličných názorov na distributívnu spravodlivosť u Marxa, resp. Rawlsa, a to vzhľadom na odlišnosť medzi stanoviskom založeným na princípoch a stanoviskom, ktoré sa zakladá na súvislostiach. Ide o to, dokázať, že hlavnú prekážku distributívnej spravodlivosti doteraz predstavuje spôsob vlastníctva výrobných prostriedkov, že tento aspekt nemožno podceňovať.

1. Nachádzame u Marxa nejaké princípy distributívnej spravodlivosti? Začneme otázkou: Aký zmysel má porovnanie názorov na distributívnu spravodlivosť u Marxa, Nozicka a Rawlsa, ktorí predsa žili v rôznych obdobiach s odstupom asi jedného storočia? Časový odstup by však nemal byť rozhodujúci, lebo súčasný zá-

padný kapitalizmus je ešte stále kapitalizmom. Pokiaľ ide o prechod do štádia, ktoré sa často nazýva postindustriálny kapitalizmus, je to stále kapitalizmus, ktorý sa riadi tými istými základnými pravidlami. Dôležitejšie budú pravdepodobne iné ťažkosti. Po prvé, je potrebné dokázať, že Marx sa zaoberal princípmi distributívnej spravodlivosti. Po druhé, aby sme mohli pristúpiť ku komparácii, je potrebné rozpoznať u Marxa, Nozicka a Rawlsa spoločného menovateľa; budem sa preto najprv zaoberať Marxom a potom Nozickom a Rawlsom.

Vieme, že Marx sa nikdy nezaoberal abstraktnými princípmi distributívnej spravodlivosti, často však kritizoval distributívnu nespravodlivosť kapitalizmu, osobitný dôraz pritom kládol na kapitalistické výrobné vzťahy. Napríklad v *Parížskych rukopisoch z roku 1844*, u nás známych ako *Ekonomicko-filozofické rukopisy*, Marx sformuloval hlbokú filozofickú kritiku odcudzenej práce, na základe čoho rozpracoval rozsiahlu kritickú analýzu ekonomického vykorisťovania podstatného pre kapitalizmus.

Zásadná rozprava v *Parížskych rukopisoch* sa zakladá na predpoklade, že v tzv. národnej ekonomii sú kapitál a robotník zásadne oddelení, že národná ekonomia považuje kapitál za príčinu získania odcudzenej práce druhých, kým podľa Marxa kapitál je predovšetkým výsledkom odcudzenej práce druhých ([1], 69 – 70). Marx následne ukázal, že práca pracujúcich mužov a žien je odcudzená a že si ju privlastňuje kapitalista, resp. vlastník výrobných prostriedkov. Marx rozpoznať štyri formy ekonomického odcudzenia, ktoré sa netýkajú výlučne robotníkov, ale aj kapitalistov. Čo sa týka robotníkov, ide o pracovnú aktivitu, samotný pracovný proces; robotníkov rovnako ako kapitalistov sa týka vzťah medzi človekom a človekom, ako aj rodová bytosť človeka – pojem, ktorý si Marx vypožičal od Feuerbacha a využil vo svojej teórii na iný účel.

Najvýznamnejším náhľadom v rámci Marxovej kritiky kapitalizmu je jeho kontroverzná pracovná teória hodnoty. Podľa tejto teórie – zjednodušene povedané – nadhodnotu, ktorú vytvárajú robotníci v normálne fungujúcich ekonomických procesoch, si jednoducho privlastňuje kapitalista. Teória nadhodnoty umožňuje matematicky prezentovať odcudzenie v rámci kapitalizmu.

Marxov prínos spočíva v odhalení podstatného tajomstva kapitalizmu, že robotníci dostávajú mzdu, ktorá sa nerovná cene ich pracovnej sily vynaloženej na prácu a v skutočnosti je nižšia. Chýbajúcou hodnotou, ktorú kapitalista nezaplatil, je zisk kapitálu, t. j. hodnota mimo rámca ceny práce, známa ako nadhodnota. Zisk založený na investovaní sa podľa Marxa neodvodzuje z úhrnného kapitálu,* ale práve z variabilného kapitálu. Úhrnný kapitál čiže všetky podoby kapitálu vo všeobecnosti Marx rozdeľoval na konštantný, resp. nemenný kapitál, a variabilný kapitál, pričom iba variabilný kapitál je zdrojom nadhodnoty, a teda zisku.

Položme si otázku: Akými princípmi Marx zdôvodnil pracovnú teóriu hodnoty? Sám Marx nikdy takto otázku neformuloval a ani sa o nej medzi študujúcimi marxizmus bežne nediskutuje. Túto otázku vytýčil libertariánsky teoretik Robert Nozick

* „Úhrnný kapitál“: súhrn hodnoty jeho konštantnej a variabilnej časti ([2], 333) (pozn. prekl.).

v rámci dialógu s marxistami, ktorí namietali proti jeho názoru na tzv. vlastníctvo seba samého.**

Marxova pracovná teória hodnoty sa podľa Nozicka zakladá na tom istom princípe. Nozick trvá na tom, že Marx protestoval proti nespravodlivosti vo vzťahu ku kapitalistickému privlastneniu nadpráce*** výlučne preto, že doslova možno konštatovať, že táto práca patrí robotníkom. Z toho vyplýva, že podľa Nozicka sa Marxova kritika kapitalizmu zakladá na tej istej konceptuálnej báze ako jeho vlastný princíp vlastníctva samého seba.

Nozick by mohol mať pravdu, veď Marx sa nikdy nestaval proti tomuto princípu. Skôr sa staval proti tomu, že sa tento princíp fakticky porušuje v rámci normálneho fungovania kapitalistického výrobného cyklu. Marx zdôrazňoval, že kapitalista nemá inú možnosť ako privlastňovanie nadpráce, pretože samotní robotníci nevlastnia výrobné prostriedky. Z toho vyplýva, že pokiaľ sa Marx kriticky staval k oddeleniu robotníkov od kapitálu, musel sa zaoberať aj procesom, ktorý plynie z tejto situácie. Ako tento proces vznikol? Marx odpovedal v prvom zväzku *Kapitálu*: „Ako je známe, v skutočných dejinách hrá veľkú úlohu dobytie, podmanenie, lúpežná vražda, skrátka násilie. V útlocitnej politickej ekonómii odjakživa vládla idyla. Právo a <práca> boli odjakživa jedinými prostriedkami obohacovania, prirodzene, vždy s výnimkou <tohto roku>. V skutočnosti metódy pôvodnej akumulácie sú všetko iné, len nie idylické.“ ([2], 721)

Problém spočíva v tom, že ak idylický proces zohráva rozhodujúcu úlohu, tak možno preukázať oprávnenosť modelu kapitalistickej distribúcie. V rámci historického procesu dobytie, zotročenie, lúpež, vražda, celý rad spôsobov použitia sily pozvoľna nahradil idylický alebo legálny proces. Keďže rozmanité individuálne procesy boli nahradené univerzálnym procesom, vzniká otázka, či možno považovať rozdelenie indivíduí vo vzťahu k výrobným prostriedkom – totiž to, že niektorí ich majú, a iní ich boli zbavení, čoho dôsledkom je vykorisťovanie – za oprávnené?

Podobný proces mohol podľa skúseností Ruska a východnej Európy naozaj prebehnúť. Veď po historickej transformácii v Rusku a vo východnej Európe došlo k rozsiahlemu prerozdeleniu štátom vlastneného majetku rovnomerne pre každého. Tento majetok, ktorý bol formálne vo verejnej držbe, je dnes v súkromných rukách; týmto spôsobom bolo verejné vlastníctvo nahradené súkromným vlastníctvom. Spôčiatku nedošlo k rozdeleniu či oddeleniu ľudí od výrobných prostriedkov, hoci formálne verejný majetok sa v súčasnosti nahrádza súkromným majetkom, ale majetok sa rovnomerne prerozdeľuje medzi ľudí. Bezprostredným dôsledkom toho je fakt, že neexistuje predbežná podmienka vykorisťovania, totiž delenie ľudí podľa vzťahu k výrobným prostriedkom.

** Self-ownership: „človek môže ľubovoľne nakladať so svojimi fyzickými orgánmi i mozgovými bunkami; keďže ľudia vlastnia ako časť prírody aj seba samých, potom všetko, čo vytvorí z tohto spojenia, možno považovať podľa Nozicka za ich vlastníctvo (pozn. prekl.).

*** „Nadpráca“: práca vytvárajúca nadhodnotu (pozn. prekl.).

Napriek tomu k rozdeleniu, resp. oddeleniu medzi ľuďmi podľa vzťahu k výrobným prostriedkom nevyhnutne dôjde v dôsledku aktuálnych pomerov súkromného vlastníctva v rámci trhovej ekonomiky. Pri porovnaní s dlhým radom násilností v dejinách to, čo sa deje dnes, pripomína skôr idylický proces, hoci v skutočnosti je jeho súčasťou zneužitie politickej moci.

Ďalší problém, ktorý súvisí s rozdelením, resp. oddelením ľudí od výrobných prostriedkov, spočíva v pôvodnom výskyte súkromného vlastníctva. Marx v *Parížskych rukopisoch* dokázal, že odcudzená práca je zdrojom súkromného majetku, v tomto texte považoval súkromný majetok iba za vec, nie za systém. O niečo neskôr v *Nemeckej ideológii* Marx analyzoval zdroje súkromného vlastníctva na základe jeho pôvodnej akumulácie: „Súkromné vlastníctvo, pokiaľ sa v rámci práce stavia proti práci, vyvíja sa z nevyhnutnosti akumulácie a spočiatku má ešte skôr formu pospolitosti, no ďalším vývojom sa čoraz viac približuje modernej forme súkromného vlastníctva.“ ([3], 64)

Spojovací článok medzi súkromným vlastníctvom, proces zavádzajúci oddelenie jednotlivcov od výrobných prostriedkov, stále chýba, dokonca aj v *Kapitáli*, ktorý začína oddelením robotníkov od kapitálu, čo Marx považuje predovšetkým za výsledok násilia, nie civilizovaných procesov. Nejde však o Marxov výlučný názor. Marx sa totiž zaoberal prirodzenými dejinami zmien výrobných vzťahov namiesto toho, aby tento problém teoreticky a logicky analyzoval počnúc ranými prácami a končiac poslednými textami.

Marx a Engels v *Nemeckej ideológii* skúmajú dejiny vývojových zmien vo výrobných vzťahoch. Až neskôr v známom *Predslove Ku kritike politickej ekonómie* (1859) Marx zdôraznil, že vývoj výrobných vzťahov sa zakladá na výrobných silách. Aj keď zrušenie týchto podmienok podľa Marxa je predpokladom zrušenia distributívnej nespravodlivosti (vykorisťovania), zrušenie týchto podmienok ako takých závisí od určitej úrovne výrobných síl.

V tomto zmysle, keď zohľadníme hegelovské pozadie, bol sformulovaný názor, že Marxova teória distributívnej spravodlivosti obsahuje iba historický rozmer, ale nemá univerzálnu dimenziu. Podľa môjho názoru univerzálna dimenzia neprichádza do konfliktu s historickou dimenziou. Inými slovami, potreba existencie kapitalistického modelu v určitom historickom období nemôže oprávňovať jeho výrobné vzťahy – rovnako ani existenciu otroctva alebo feudalizmu v určitom dejinnom období, čo bolo Marxovým stanoviskom.

2. Nachádzame nejaké princípy distributívnej spravodlivosti u Roberta Nozicka a Johna Rawlsa? Podstatou kapitalizmu je podľa Roberta Nozicka ochrana súkromného vlastníctva, čo odvodzuje z princípu „vlastníctva seba samého“. Zisk, ktorý získavajú kapitalisti prostredníctvom investovania kapitálu, považuje za oprávnený na základe oprávnenosti procesu oddelenia výrobných prostriedkov u kapitalistov a robotníkov. Ak pôvodný proces nadobudnutia majetku (resp. výrobných prostriedkov) bol legálny, potom jeho výsledok, t. j. poberanie zisku, ktorý z neho pochádza, má byť oprávnený. Pre Nozicka to znamená spojovací článok spravodlivosti.

Podľa môjho názoru napriek tomu, že princíp vlastníctva seba samého by koniec-koncov mohol oprávňovať pôvodný proces rozdelenia na individuá a výrobné prostriedky, resp. počiatočné privlastnenie vonkajšieho sveta určitou osobou, tento princíp nemôže oprávňovať transformáciu majetku na kapitál, prípadne privlastnenie práce druhých. To sa dá vysvetliť výlučne prostredníctvom teórie ekonomických hier a ekonomickej výkonnosti.

Tým však došlo k prelomeniu spojovacieho článku spravodlivosti. Nadvláda kapitalistického systému zrádza princíp vlastníctva seba samého, pretože kapitalisti odoberajú robotníkovi vlastníctvo seba samého (časť jeho práce). Veď podľa Nozicka pre Marxovu pracovnú teóriu hodnoty je do tej miery podstatný princíp vlastníctva seba samého, ako v tradičnej ekonómii sa kapitál javí ako výsledok získania odcudzenej práce. Nehovoriac o tom, že nerovnosť, ktorá je dôsledkom vlastníctva seba samého, v konečnom dôsledku vedie k nerovnému nadobúdaniu vonkajšieho sveta, čo nemožno oprávniť ani prostredníctvom princípu vlastníctva seba samého, pretože ide o základný prostriedok, ktorým ľudia uskutočňujú ich vlastníctvo seba samého.

Nozick berie do úvahy iba tie individuálne práva, ktorých držba sa dá oceniť z hľadiska účelov redistribúcie, na čo poukázal v predslove k dielu *Anarchia, štát a utópia*. Princíp vlastníctva seba samého využil na to, aby odporoval redistribúcii prostredníctvom štátu bez ohľadu na skutočnosť, že časť individuálnych práv robotníkov už bola odobratá. Tento proces je podľa Nozicka spravodlivý, pretože nerovný distributívny výsledok je spravodlivý bez ohľadu na to, aké postavenie vecí zaujali v podmienkach sociálneho rozdelenia (triedy). Zaoberá sa totiž výlučne princípom a jeho výsledkom, pričom nezáleží na tom, či princíp funguje v priamych, alebo nepriamych podmienkach, neberie do úvahy, že princíp sa predsa zvráti vo svoj protiklad, ak ide o nepriame súvislosti v rámci reality.

Ak sa liberál John Rawls odlišuje od Nozicka, tak výlučne v otázke redistribúcie. Rawls nenapadá princíp vlastníctva seba samého a akceptuje, že jeho prirodzeným dôsledkom je nerovnosť v postavení najmenej zvýhodnených. Od Nozicka sa Rawls líši tým, že nemá námietky proti politike redistribúcie, ktorá narúša vlastníctvo seba samého u bohatých; pritom zohľadňuje dôležité rozdiely v distribúcii, venuje pozornosť redistribúcii, aby dosiahol určitý druh rovnosti v podmienkach triednej sociálnej štruktúry.

Rawls teda nespochybňuje triednu sociálnu štruktúru, jeho zámerom je výlučne rovnosť príležitostí, hoci si uvedomuje, že u ľudí nachádzajúcich sa v odlišnom ekonomickom postavení nemôže byť prvý krok na ceste ku kariére rovnaký ([4], 78, 58).

Čo sa týka vlastníctva seba samého a triednej sociálnej štruktúry, medzi Rawlsom a Nozickom niet rozdielov, čo je evidentné vo vzťahu k Rawlsovmu princípu spravodlivosti ako férovosti: „Po prvé: Každá osoba má mať rovnaké právo na čo najširší systém základných slobôd, ktoré sú zlučiteľné s podobnými slobodami druhých ľudí. Po druhé: Sociálne a ekonomické nerovnosti majú byť upravené tak, aby a) sa u oboch dalo rozumne očakávať, že budú na prospech každému, b) sa týkali postavení a úradov prístupných všetkým ([4], 60, 48).

Okrem rovnosti príležitostí je u Rawlsa dôležitá rovnosť slobody; hoci pozná

vlastnosti triednej sociálnej štruktúry, nikdy si nekladie otázku výrobných vzťahov a ich zásad ani neskúma existenciu súkromného vlastníctva.

Keďže distributívna spravodlivosť nevyhnutne vyústi do zásadnej nerovnosti, osobitne v podmienkach triednych rozdielov, zdôrazňuje Rawls spravodlivosť ako férovosť, čím nielenže oprávňuje distributívnu nerovnosť z hľadiska ekonomickej výkonnosti a rovnakých príležitostí, ale vylepšuje aj nerovnosť s poukazom na redistribúciu. Rozdiel medzi distributívnou spravodlivosťou liberalizmu a Rawlsovou spravodlivosťou ako férovosťou spočíva v tom, že síce v rámci oboch sú akceptované základný systém a pravidlá kapitalizmu, ale spravodlivosť ako férovosť oprávňuje prirodzený výsledok na základe postavenia najmenej zvýhodnených a upravuje ho prostredníctvom redistribúcie.

3. Od princípov k súvislostiam: porovnanie Marxa s Nozickom, resp. Rawlsom. Súkromné vlastníctvo výrobných prostriedkov je z Marxovho hľadiska príčinou kapitalistického vykorisťovania. Dá sa to vysvetliť iba na základe dvojakého vzťahu medzi ľuďmi a ľuďmi, resp. ľuďmi a vecami. Ide o to, že jednotlivec môže dostať do závislosti a neskôr zotročiť druhých, ak vlastní výrobné prostriedky, resp. jednotlivec sa môže dostať do závislosti a neskôr byť zotročený druhými, ak nevlastní nič.

Nozick a Rawls odvodzujú existenciu súkromného vlastníctva z Lockovej teórie s dôrazom na princíp vlastníctva seba samého s pravidlom rovnej výmeny zaručenej slobodnou zmluvou. Ani jeden z nich sa nezaobrá tým, že len čo došlo k sociálnemu rozdeleniu (majetok bol sústredený u jedných a oddelený od druhých), bez ohľadu na rovnaké právo na slobodu a príležitosť, resp. princíp vlastníctva seba samého, sa zvráti vo svoj protiklád.

Nozick oprávňuje dlhý rad delení prostredníctvom spojovacieho článku spravodlivosti: Ak totiž počiatočné uchvátenie majetku je legálne a dá sa oprávniť, potom výsledok čiže využitie uchváteného majetku na ďalšie privlastňovanie práce druhých sa tiež dá oprávniť. Naproti tomu Rawls sa snaží vylepšiť prirodzené slabosti a následnú dôraznú tendenciu k diferencovanému pridelovaniu tým, že argumentuje spravodlivosťou ako férovosťou mimo rámca spravodlivosti. Vzťah medzi osobou a majetkom, resp. medzi dvoma osobami bez ohľadu na to, či ide o zamestnávateľa alebo zamestnanca, môže preto byť oprávnený, pokiaľ sa podrobí legálnemu postupu a pravidlám odškodňujúcej distribúcie.

Liberálna teória podceňuje skutočnosť, že Nozickov spojovací článok spravodlivosti bol prelomený, len čo došlo k oddeleniu indivíduí od výrobných prostriedkov. Aj keby diferencovaná distribúcia bola oprávnená rozdielnymi schopnosťami jednotlivcov prostredníctvom princípu vlastníctva seba samého, týmto princípom nemožno oprávniť to, že niekto používa svoj majetok (výrobné prostriedky), aby uchvátil prácu druhých. Práve Nozick spochybňuje Marxovu pracovnú teóriu hodnoty, lebo obsahuje jeho vlastné vlastníctvo seba samého, čo znamená, že Nozick akceptuje skutočnosť, že časť práce bola robotníkovi odobratá. Ak je to tak, jeho princíp vlastníctva seba samého bol prelomený na strane robotníkov. Ide menovite o protirečenie vnútri Nozickovho spojovacieho článku spravodlivosti.

Toto protirečenie sa dá vysvetliť prostredníctvom analýzy dvoch medzi sebou prepojených vzťahov: vzťahu medzi ľuďmi a vecami, resp. vzťahu medzi ľuďmi a ľuďmi. Marxova pozícia sa z tohto aspektu líši od liberalizmu. Porovnáme preto odlišnosti medzi Marxom a liberalizmom: budeme analyzovať dva odlišné vzťahy; začneme rozdielmi medzi Nozickom a Rawlsom.

Nozick odporuje redistribúcii štátneho majetku na základe princípu vlastníctva seba samého, čo vyjadril tromi myšlienkami: 1. vlastníctvo seba samého (rozsah osobného majetku) ([5], 172); 2. rozdiely medzi bohatými a chudobnými odvodené z uvedeného princípu;¹ 3. prerozdeľovanie na úrovni vlády prostredníctvom zdaňovania nemôže byť oprávnené, lebo by porušovalo individuálne práva ([5], ix).

V bodoch 1 a 2 by sa Rawls a Nozick zhodli, nesúlad medzi nimi je iba v bode 3.

Všetky spoločenské hodnoty majú byť rozdeľované rovnomerne, pokiaľ nejaké nerovnomerné rozdelenie jednej alebo všetkých týchto hodnôt nie je na prospech každého ([4], 62, 49).

Pri komparácii s Marxom sme zistili, že problém rozdielov medzi bohatými a chudobnými sa u Nozicka a Rawlsa týka výlučne typu distribúcie. Zásadných rozdielov medzi nimi niet, aj keď Rawls si uvedomuje, že „ak niekto začína v demokracii so súkromným vlastníctvom ako príslušník triedy podnikateľov, bude mať lepšie vyhliadky než ten, kto začne v triede nekvalifikovaných pracovníkov“ ([4], 78, 57 – 58).

Tento druh odlišnosti však pre liberalizmus nie je až tak dôležitý. Tí, čo začínali v triede nekvalifikovaných pracovníkov, môžu – aspoň teoreticky – zanechať za sebou triedu poberateľov mzdy a stať sa podnikateľmi. Lenže malý počet tých, čo mali dostatok šťastia, aby sa z počiatočnej pozície poberateľov mzdy stali podnikateľmi, nedokáže zmeniť postavenie poberateľov mzdy ako takých.

Odlišnosti medzi Marxom a liberalizmom môžeme zhrnúť nasledovne: Podľa Marxovej pracovnej teórie hodnoty 1. produkty majú patriť bezprostredným výrobcom; 2. tí (kapitalisti), čo uchvátili výrobné prostriedky, môžu sa ďalej zmocniť práce druhých (robotníkov), čo má za následok vykorisťovanie a malo by sa považovať za nespravodlivosť.

Marxovu pracovnú teóriu hodnoty možno pochopiť iba prostredníctvom dvoch vzťahov: a) vzťahu medzi osobami a vecami (výrobné prostriedky), ktorý sa zakladá na vzťahu medzi ľuďmi (robotníkov musia zamestnať tí, čo vlastnia výrobné prostriedky); b) rovného vzťahu medzi ľuďmi deformovaného sociálnym rozdelením (tí, čo vlastnia výrobné prostriedky, nielen ovládajú prácu druhých, ale ovládajú tiež nadprácu druhých).

Podľa distributívnej teórie liberalizmu:

1. Nevyhnutným princípom je vlastníctvo seba samého (možno pod ním rozumieť podmienku, že výrobky majú patriť bezprostredným výrobcom).

¹ Čokoľvek vzišlo zo spravodlivej situácie prostredníctvom spravodlivých krokov je samo osebe spravodlivé ([5], 12).

2. Vlastný zisk osoby pochádza z investícií založených na vlastníctve výrobných prostriedkov, nerovným dôsledkom čoho nie je nespravodlivosť, ak proces získavania majetku nebol v rozpore s horeuvedenými slobodnými a rovnakými univerzálnymi prá- vidlami.

Tieto idey zakrývajú dva vzťahy: a) vzťah medzi dvoma osobami, ktoré si vymieňajú vlastné produkty, resp. vzťahy medzi kapitalistami a robotníkmi sú odlišné, keďže tieto vzťahy sú výsledkom sociálneho rozdelenia; b) ak sociálne rozdelenie je prirodzeným dôsledkom vlastníctva seba samého a je zaručené prostredníctvom súkromného vlastníctva, tak len čo k tomu došlo, uvedené princípy, resp. slobodné a rovnaké univerzálne pravidlo, sa spreneverili sami sebe.

Marx odhalil a kritizoval body a) aj b) čiže charakteristické črty, ktoré z hľadiska liberalizmu môžu byť oprávnené, ak proces je legálny. Zásadným problémom však stále zostáva problém, ktorým sa zaoberal mladý Marx, totiž oddelenie kapitálu od robotníkov.

Liberálne názory na dvojaké vzťahy medzi jednotlivcami a majetkom, resp. medzi individuami sa javia iba ako jeden jediný vzťah. Ak individua slobodne vstupujú na pracovný trh a nie sú k tomu donútené, výsledná distribúcia majetku môže byť oprávnená. Nozick a Rawls sa nezhodujú iba vo veci redistribúcie majetku.

Princíp vlastníctva seba samého oprávňuje celý proces, ktorý smeruje od majetkového vlastníctva k rozdeleniu majetkového vlastníctva. Avšak po rozdelení majetkového vlastníctva už tento princíp nemôže byť presadzovaný, lebo sa priebežne premieňa na svoj protiklad. Marx preto chcel zmeniť sociálnu štruktúru (výrobné vzťahy), ak už nie samotný princíp.

4. Dokonca aj podľa Marxa spravodlivá distribúcia neznamená rovnomernú distribúciu. Ak vychádzame z predchádzajúcej analýzy, tak je dosť náročné rozpoznať odlišnosť princípov distributívnej spravodlivosti u Marxa a v rámci liberalizmu. Oveľa ľahšie je rozpoznať odlišnosti toho, ako sa tieto princípy javia v reálnych súvislostiach. Oddelenie indivíduí od majetku je podľa Marxa predpokladom odcudzenej práce a distributívnej nespravodlivosti (vykorisťovanie). Na druhej strane, ak sa v rámci liberalizmu proces oddelenia indivíduí od majetku riadil tým istým princípom a zakladal sa na tom istom pravidle, tak výskyt nerovnej distribúcie môže byť oprávnený. Malý rozdiel medzi Nozickom a Rawlsom spočíva v tom, že Rawls nielen oprávňuje celý kapitalistický systém, ale oprávňuje tiež novoupravené prerozdeľovanie prostredníctvom nahradenia princípu spravodlivosti princípom spravodlivosti ako férovosti.

Rawlsa, pokiaľ ide o triedne rozdiely, zaujíma iba to, aby príležitosť nadobudnúť kultúrne znalosti a schopnosti nezávisela od triedneho postavenia, aby školský systém, či už verejný, alebo súkromný, bol prispôsobený na odbúranie triednych bariér ([4], 73, 55). V skutočnosti však vplyv triedy ďaleko presahuje prístup k vzdelaniu, prelína sa každodenným životom, ako aj ekonomickým a politickým životom. Princíp odlišnosti, ako ho oprávňuje Rawls, znamená, že ekonomická výkonnosť, ktorú umožňuje, by mala priniesť zlepšenie znevýhodneným, čo svojím spôsobom spája do

jedného celku princíp odlišnosti s princípom spravodlivosti ako férovosti.

Marx nikdy nepopieral historickú existenciu kapitalizmu, ale nikdy neoprávňoval kapitalistické výrobné vzťahy ani spôsob distribúcie. Výlučne verejné vlastníctvo výrobných prostriedkov môže podľa Marxa zaručiť distributívnu spravodlivosť. Ide o to, že verejné vlastníctvo výrobných prostriedkov netransformuje iba nadprácu tak, že už nepatrí jednotlivcom, ale verejnosti; rovnako transformuje vzťah medzi zamestnávateľmi a zamestnancami, ktorí sa stávajú rovnými.

Aj tak mal Marx problémy s rovnakými právami a rovnomernou distribúciou. V *Kritike gotthajského programu* Marx kritizoval zmätok týkajúci sa rovnakých práv a rovnomernej distribúcie.

Marx si uvedomoval, že rovnaké právo sa dosiaľ zakladá na panovaní kapitalizmu. Komunizmus preto rozčlenil na dve fázy, pričom nižšia fáza je ešte formou ziskovej ekonomiky: „Platí tu zrejme ten istý princíp, ktorý reguluje výmenu tovarov, pokiaľ je to výmena rovnakých hodnôt.“ ([6], 18) Ide o túto fázu, aj keď už prestali existovať podmienky, podľa ktorých jednotlivec môže využívať súkromné vlastníctvo založené na nadpráci druhých. Preto „podľa toho dostáva jednotlivý výrobca – po zrážkach – späť presne to, čo spoločnosti dáva. To, čo jej dal, je jeho individuálne množstvo práce“ ([6], 17).

Dôsledkom uvedenej podmienky je názor, že „obsah a forma sa zmenili, pretože za zmenených okolností nikto nemôže dať nič okrem svojej práce a pretože na druhej strane nič nemôže prejsť do vlastníctva jednotlivca okrem individuálnych spotrebných prostriedkov“ ([6], 18).

Rovnaké právo dosiaľ neznamená rovnomernú distribúciu, dokonca „... pri ich rozdeľovaní medzi jednotlivých výrobcov platí ten istý princíp ako pri výmene tovarových ekvivalentov, rovnaké množstvo práce v jednej forme bude sa vymieňať za rovnaké množstvo práce v inej forme“ ([6], 18). Marx v dôsledku toho konštatoval: „Teda rovnaké právo je tu – v princípe – ešte stále *právom buržoáznym*...“ ([6], 18)

Keďže rovnaké právo je svojou podstatou stále odškodňujúce právo, ktoré sa naozaj zakladá na princípe spravodlivosti, pričom neznamená rovnomernú distribúciu vo vzťahu ku každej jednotlivej osobe, treba brať do úvahy rozdiel v schopnostiach – či už duševných, alebo fyzických –, prostredníctvom ktorých ľudia prispievajú. Zohľadniť treba aj odlišné životné podmienky ľudí (napr. početnosť rodiny), preto rovnaké právo na pridelenie podľa individuálneho prínosu môže naozaj znamenať nerovnú distribúciu spotrebných statkov pre každého jedného.

Rovnaké právo teda skutočne znamená nerovnú distribúciu aj vtedy, ak sa zakladá na princípe spravodlivosti v podmienkach verejného vlastníctva, čo formuje spojenie osobnej odmeny so zásluhami; preto ho Marx považuje stále za buržoázne právo.

Pokiaľ distributívna spravodlivosť znamená rozdiely v distribúcii a v dôsledku toho nerovnú distribúciu, potom podľa Marxa: a) spravodlivá distribúcia sa bude môcť uskutočniť po zrušení súkromného vlastníctva, keď už nebudú existovať podmienky pre vykorisťovanie; b) lenže spravodlivá distribúcia doposiaľ znamená skutočne nerovnú distribúciu.

Rovnaké právo teda neznamená rovnomernú distribúciu, resp. možno konštatovať, že stále existujú medzi nimi protiklady. Aby sme mohli dosiahnuť rovnomernú distribúciu, musíme zmeniť právo; znamená to zmeniť princíp odškodňujúcej distribúcie, čím sa Marx zaoberal vo vzťahu k vyššej fáze komunizmu.

Dokonca aj v rámci stanoviska rovnakých práv v podmienkach verejného vlastníctva stále čelíme obtiažnemu problému. Veď ak si odškodňovanie vyžaduje rozdiely v distribúcii, ako máme potom nakladať s nahromadením rozdielov? Môžu sa tieto rozdiely premeniť na kapitál? Ak by odpoveď bola kladná, potom sa historický proces bude opakovať. Pri zápornej odpovedi budú rozdiely obmedzené. Lenže na základe modernej vedy a technológie poznáme, aké rozsiahle tieto rozdiely môžu byť. Pokiaľ by sme však rozdiely obmedzili, zahatali by sme cestu, prostredníctvom ktorej sa nadpráca môže transformovať na produktívnu spoločenskú silu. Tento problém sa v tradičných socialistických krajinách skutočne vyskytuje. V praxi, za účelom zabrániť transformácii nahromadených rozdielností na kapitál, bol princíp distributívneho odškodnenia nahradený rovnomernou distribúciou. Lenže zanedbanie distributívnej spravodlivosti nevyhnutne zníži tempo ekonomického rozvoja.

V rámci diskusií o procese historickej transformácie východnej Európy a Sovietskeho zväzu, resp. prechodu v Číne sa často tvrdí, že nemohol byť úspešný, pretože predpokladom socializmu, o ktorom uvažoval Marx bolo etablovanie postkapitalizmu, zatiaľ čo tento proces sa etabloval na predkapitalistický základ. Z toho vyplýva, že historické obdobie kapitalizmu je nevyhnutné, aby socializmus mohol napredovať.

Iba zriedkavo sa uvažuje o probléme distributívnej spravodlivosti, obtiažnom dokonca aj v podmienkach verejného vlastníctva. Nehovoriac o tom, že k zrúteniu východnej Európy a Sovietskeho zväzu došlo vtedy, keď už boli obe územia úplne industrializované a ich produktívne sily boli ako podmienka etablovania socializmu rozvinutejšie, než si mohli Marx a Engels predstaviť.

5. Ako by sa dala uskutočniť rovnomerná distribúcia? Na základe predchádzajúcej analýzy možno konštatovať, že medzi Marxom a liberalizmom niet rozdielov v princípe distributívnej spravodlivosti, zatiaľ, čo rozdiely medzi nimi existujú výlučne v praxi, v reálnych súvislostiach. Oddelenie robotníkov od pracovných prostriedkov je podľa Marxa nevyhnutnou podmienkou distributívnej nespravodlivosti. Liberalizmus zas oprávňuje tým istým princípom práve proces oddelenia, lenže keď treba čeliť značnej nerovnosti, ktorá je výsledkom rozdelenia, vyskytujú sa odlišné názory. Ide buď o oprávnenie nerovného výsledku prostredníctvom obrany princípu (Nozick), alebo o oprávnenie nerovného výsledku z hľadiska ekonomickej výkonnosti, vylepšenej redistribúciou prostredníctvom zdanenia (Rawlsov princíp rozdielnosti).

Napätie medzi spravodlivosťou a rovnosťou je evidentné bez ohľadu na podmienku súkromného alebo verejného vlastníctva. Čo sa týka súkromného vlastníctva, nerovnosť pochádza z oddelenia objektívnych podmienok, čím zas sociálne rozdelenie nevyhnutne narastá. Pokiaľ ide o verejné vlastníctvo, nerovnosť sa dá ťažko ob-

medziť v rámci určitého rozsahu, najmä vo vzťahu k modernej vede.

Rawls nevyjadril názor o existencii konfliktov medzi princípom spravodlivosti a kapitalizmom, keď však tvrdí, že koherentná spoločnosť vystupuje mimo rámca spravodlivosti, uznal tým existenciu predmetného protirečenia: „Spoločnosť, v ktorej všetci ľudia môžu úplne dosiahnuť svoje blaho, resp. v ktorej neexistujú žiadne konfliktné požiadavky a želania všetkých ľudí sú bez donútenia spolu zladené do harmonického plánu činnosti, by bola skôr spoločnosťou, ktorá je v istom zmysle mimo rámca spravodlivosti.“ ([4], 281, 172)*

U Rawlsa to znamená pochopenie, že harmonický plán činnosti sa dá dosiahnuť iba tak, že sa javí v určitom zmysle mimo rámca spravodlivosti napriek tomu, že nikdy nespochybnil kapitalistickú sociálnu štruktúru.

Marx nikdy neuvažoval o tom, že by bolo možné dosiahnuť distributívnu spravodlivosť v podmienkach kapitalistického systému. Lež Marx nebol taký naivný, aby si myslel, že by sa dala dosiahnuť po transformácii kapitalistickej sociálnej štruktúry. Marx si uvedomoval, že každé právo na rovnosť, pokiaľ ide o odškodňujúcu distribúciu, menovite rovnomerné mzdy, nevyhnutne vyústi do nerovného materiálneho prideľovania, dokonca aj po zrušení oddelenia robotníkov od výrobných prostriedkov a v podmienkach verejného vlastníctva. Pokým sa však princíp vzájomného odškodnenia zakladá na pravidle vzájomného prospechu, Marx to stále považuje za tzv. buržoázne právo.

Princíp odškodňujúcej distribúcie má byť nahradený princípom podľa ľudských potrieb, aby sme dosiahli rovnomernú distribúciu. Ide o princíp mimo rámca odškodňujúcej distribúcie, ktorý – ako tvrdil Marx v *Kritike gotthajského programu* – patrí do vyššej fázy komunizmu: „Každý podľa svojich schopností, každému podľa jeho potrieb!“ ([6], 19)

Nevyhnutnou podmienkou transformácie distribúcie podľa osobných zásluh na distribúciu podľa osobných potrieb je dosiahnutá vysoká úroveň produktívnych síl. Podľa Marxa je evidentné, že princípy použité v súvislosti s dvomi fázami komunizmu sú rozdielne: Ak tvrdíme, že nižšia fáza sa dosiaľ zakladá na princípe spravodlivosti, potom vyššia fáza sa zakladá na princípe mimo rámca spravodlivosti. Marx nerozoberá problém z hľadiska spravodlivosti, skôr používa pojem práva, t. j.: „Aby sa zabránilo všetkým týmto nezrovnalostiam, právo by muselo byť skôr nerovnaké ako rovnaké.“ ([6], 18)

Čím sa teda líši princíp spravodlivosti od princípu postaveného na rovnakých právach? Oba princípy vyjadrujú tú istú myšlienku pravidla riadiaceho distribúciu, ktoré je zložité, lebo sa zaoberá vzťahom individuí k iným individuám a vzťahom jednotlivcov k veciam. Pokiaľ pravidlom je rovnosť, tak výsledok pravidla bude

* Takáto spoločnosť podľa Rawlsa „eliminovala príležitosti, kedy by sa bolo treba odvolávať na princípy práva a spravodlivosti“; on sám sa nezaobrá „týmto ideálnym prípadom, akokoľvek žiaducim by mohol byť“ ([4], 281, 172). Pritom Rawls v odkaze spomenul, že „niektorí autori interpretovali Marxovu koncepciu rozvinutej komunistickej spoločnosti v tomto zmysle ako spoločnosť mimo rámca spravodlivosti“ ([4], 352) (pozn. prekl.).

nelogický, dokonca aj v rámci zmenenej sociálnej štruktúry (verejné vlastníctvo). Pravidlo samotné by preto malo byť mimo rámca rovnosti. Týmto spôsobom sa dá vyriešiť protirečenie vyvolané pravidlom, dokonca aj v rámci zmenenej sociálnej štruktúry. V opačnom prípade zmenená sociálna štruktúra môže byť značne narušená, až zničená prostredníctvom toho istého pravidla, resp. princípu.

To mal zrejme na mysli Marx, keď tvrdil, že za účelom dosiahnutia rovnomernej distribúcie by práva mali byť nerovnaké. Lenže rovnomerná distribúcia stále vystupuje ako myšlienka, porovnávaná s distribúciou podľa reálnych ľudských potrieb. Marx však pre vyššiu fázu komunizmu nepredpokladal rovnomernú distribúciu, ale distribúciu podľa ľudských potrieb, čo znamená, že právo a distributívne princípy by mali byť mimo rámca spravodlivosti.

Protirečenie rovnakých práv, ktoré vedú k distribúcii späté s reálnymi nerovnosťami, uznávajú rovnako Marx i Rawls, s tým istým problémom sa však vysporiadali odlišným spôsobom. Majú odlišné postoje k výrobným vzťahom a líšia sa aj v spôsobe nazerania na dejiny. Rawls je presvedčený, že odlišnosti v distribúcii a nové úpravy distribúcie môžu existovať súčasne; hľadá koherenciu na báze kapitalizmu, aj ako určitý druh distributívnej rovnosti prostredníctvom princípu prekročenia rámca spravodlivosti v spoločnosti založenej na triedach. Podľa Marxa transformácie distributívneho princípu od zárobku k potrebám nasledujú historicky jedna za druhou.

6. Teoretické problémy, aktuálna prax a možné východiská. Analyzovali sme spôsob, ako Marx vyriešil protirečenie medzi princípom spravodlivej distribúcie a jeho výsledkami v rámci oddelenia individuí od výrobných prostriedkov, čo zvrátilo predmetný princíp vo svoj protiklad, pričom sociálna štruktúra sa zmenila nahradením súkromného vlastníctva verejným vlastníctvom. Lenže Marx si nemyslel, že výlučne prostredníctvom tejto zmeny sa môže v spoločnosti dosiahnuť distributívna spravodlivosť. Napätie medzi spravodlivou distribúciou a rovnomernou distribúciou pretrváva aj po transformácii súkromného vlastníctva na verejné vlastníctvo, pretože princípy spravodlivosti majú za následok distributívne rozdiely dokonca aj v podmienkach verejného vlastníctva. Tieto rozdiely však nebudú až také rozsiahle ako za podmienok súkromného vlastníctva. Princíp riadiaci odškodnenie však musí pôsobiť mimo rámca spravodlivosti, aby bolo možné dosiahnuť rovnomernú distribúciu, keď podľa Marxa práva majú byť odlišné.

V praxi tradičného socializmu, v podmienkach verejného vlastníctva a centrálne plánovanej ekonomiky bol distributívny princípu podľa prínosu nahradený rovnostárskou distribúciou. Nejde o to isté ani v rámci distributívnej spravodlivosti, ani v rámci distribúcie podľa ľudských potrieb.

Po nahradení verejného vlastníctva súkromným vlastníctvom spravodlivá distribúcia stále pripúšťa odlišné distribúcie, čo nastoľuje problém: Ako môže byť nahradená práca transformovaná na sociálnu produktivitu bez toho, aby sa premenila na súkromné vlastníctvo (výrobných prostriedkov)? Zmieným problémom, ktorému sa nedá vyhnúť, sa Marx nezaoberal. Namiesto spravodlivej distribúcie v skutočnosti došlo k rovnostárskej distribúcii.

Rovnostárska distribúcia, podľa ktorej bez ohľadu na to, čo a koľko človek toho urobil, je príjem vždy alebo skoro vždy rovnaký, nestojí mimo rámca, ale ani nevyplýva z princípu spravodlivej distribúcie. Cieľom ekonomickej reformy v Číne je zvýšiť spravodlivú distribúciu prostredníctvom rozdielov v príjmoch. Dôsledkom je to, že nahromadené rozdiely v príjme, pochádzajúce v trhových podmienkach buď z rozdielnych schopností, alebo zo súťaže s jej víťazmi i porazenými, možno transformovať na súkromné vlastníctvo. Tieto rozdiely môžu ďalej nastať vo výrobných prostriedkoch, čo má za následok privlastňovanie nadpráce druhých prostredníctvom investovania. V Číne v súčasnosti došlo k tomu, že uvedený proces obratom rozširuje distributívne rozdiely.

Otázka znie: Môže príjem z investícií, dokonale legálny výsledok spravodlivej distribúcie podľa prínosu, byť oprávnený prostredníctvom toho istého princípu? Podľa môjho názoru odpoveď je negatívna, lebo ten istý princíp sa zvráti vo svoj protiklad, ak vychádzame z postavenia poberateľov mzdy. Model trhovej ekonomiky so súkromným vlastníctvom je užitočný výlučne vo vzťahu k ekonomickej výkonnosti (Rawls) alebo k ekonomickej motivácii (Nozick). Treba si položiť otázku: Ak akceptujeme princíp spravodlivej distribúcie, je jeho prirodzený výsledok v podobe príjmu z investícií (mohli by sme ho nazvať vykorisťovaním) taktiež oprávnený?

Ako je známe, nielen v dejinách, ale aj v prítomnosti, prvé „kopy zlata“ spravidla nepochádzajú z rozdielov v akumulácii, aj keď v dejinách násilie a iné faktory zohrávajú dôležitú úlohu. V súčasnosti všetky druhy korupcie a zneužitia politickej i ekonomickej moci zohrávajú dôležitú úlohu. Z logického hľadiska však proces spravodlivej distribúcie môže legálne vyústiť do svojho protikladu.

Rozdiel v príjmoch z investícií nazveme rozdielom v rámci sociálnej štruktúry. V podmienkach rozdielu v rámci sociálnej štruktúry potom môžeme vykonávať výlučne redistribúciu prostredníctvom daňovej politiky. Systém redistribúcie bez ohľadu na to, čo osoba robí, ale pri zohľadnení toho, čo osoba potrebuje, ako napríklad základnú lekársku starostlivosť, základné vzdelanie atď., je do určitej miery mimo rámca, ale nie neutrálny vo vzťahu k spravodlivej distribúcii, ktorá sa odlišuje od rovnostárskej distribúcie. Marxovu myšlienku postupného priebehu distribúcie od osobného úsilia k osobným potrebám v dnešnej Číne nahradil systém orientovaný na súčasne prebiehajúcu distribúciu, založenú na kombinácii úsilia, investovania a potrieb.

Výsledky upravenej distribúcie sú však limitované. Táto distribúcia nedokáže zmeniť tendenciu k rozdeleniu na bohatých a chudobných ani nedokáže zabrániť tomu, aby sa výhody ekonomickej moci premieňali na politickú moc. V tom spočíva skutočná odlišnosť medzi Marxovým, Nozickovým, resp. Rawlsovým prístupom.

Ba čo viac, v rámci Nozickovho a Rawlsovho prístupu sa nemožno vyhnúť rôznym podobám fetišizmu a odcudzenia, pretože sú neoddeliteľné od motivácie, súťaže a vlády trhovej ekonomiky. Naproti tomu v rámci Marxovho prístupu dlhodobé oslobodzovanie ľudstva má dva kroky: V rámci prvého z nich ide o spravodlivé prideľovanie v zmysle odmeny podľa úsilia, v rámci druhého ide o prideľovanie mimo rámca spravodlivosti v zmysle odmeny podľa potrieb. Až vo vyššej fáze možno dosiahnuť

cieľ úplného rozvoja, keď ľudská činnosť bude oslobodená od materiálnej motivácie; v tom spočíva zásadný rozdiel medzi Marxom a Nozickom, resp. Rawlsom.

LITERATÚRA

- [1] MARX, K. – ENGELS, F.: *Vybrané spisy v piatich zväzkoch*. 1. zv. Bratislava 1977.
- [2] MARX, K.: *Kapitál*. 1. zv. Bratislava 1979.
- [3] MARX, K. – ENGELS, F.: *Nemecká ideológia*. Bratislava 1961.
- [4] RAWLS, J.: *A Theory of Justice*. Cambridge: Mass 1971. (Prekladateľ kurzívou doplnil odkazy na české vydanie *Teorie spravedlnosti* z r. 1995.)
- [5] NOZICK, R.: *Anarchy, State and Utopia*. Blackwell 1974 (reprint 1997).
- [6] MARX, K. – ENGELS, F.: *Vybrané spisy v piatich zväzkoch*. 4. zv. Bratislava 1978.

Z anglického originálu *From Principles to Contexts: Marx, Nozick, and Rawls on Distributive Justice* preložil Ladislav Hohoš.